

Petar Milat

Mišljenje kojemu je vrijeme

Uvodna primjedba s obzirom na okruženje

Martin Heidegger je rođen 1889, 1976. je preminuo. Toliko nam govore historičari. No je li on živio, živio u onom izvrsnom smislu, u kojem je živjeti i misliti jedno? Na to "pitanje" mogu samo živi odgovoriti.

Jesmo li mi današnji živi? Ukratko rečeno: nismo. Nismo stoga jer opčinjeni "zakonom historije", a taj je aktualitet, držimo sebe onima koji su najbolji i najveći, onima koji su sve prevladali i pregorjeli i apsolvirali, u onom apsolutnom značenju te riječi. Jedna od najzaslužnijih tvornica takva držanja jest danas sigurno i srednja škola. Zakladnici Nietzscheova i Heideggerova djela trebali bi joj biti vječno zahvalni. Rekrutacija tolikog broja "duša" u redove "mladih nihilista" upravo je "fantastična". Njen centar čini opijenost "autentičnom" egzistencijom Friedricha Nietzschea. Ti "mladi nihilisti" zatim, već dospjevši na univerzitet, susreću znamenitog Martina. Ovaj im svojim autoritetom u akademiji osigurava onu "autentičnu" životnost providenu kod Nietzschea. Analiza metafizike kao zaborava historijskog im je dokaz vlastite supremnosti. Takav pristup i takvo držanje ovdje nas ne zanima. Ono što nam je u svezi s time činiti jest to vehementno odbaciti.

Uvod

S obzirom na temu "Heidegger i povijest", s kojom se ovdje susrećemo, može na početku biti toliko rečeno, u jednoj oskudnoj karakterizaciji, no koja pogađa ono jedno jedino mišljenje kod Heideggera - Heideggerovo mišljenje je iz svojeg iskona povijesno mišljenje. Što to sve u cijelosti znači, priznajem ne znam. Čitav zadatak ovog teksta jest zapravo pokušaj uvodnog približavanja pitanju koje se time otvara.

Tako izraženo povijesno mišljenje, toliko se na početku može reći, nije niti filozofsko-historijsko objašnjavanje niti "sistematičko" ogledavanje.¹ Takvo mišljenje ne da se ograničiti na filozofijsku

---

¹Martin Heidegger, *"Die Metaphysik des deutschen Idealismus (Schelling)"*, GA 49, Frankfurt am Main 1991, str. 5.

disciplinu filozofije povijesti, i ako se iz tradicije mišljenja ono uopće može približno ocrtati, stajalo bi prvenstveno u odnosu s apsolutnom znanošću, a ta je drugo ime Filozofije.

I.

Prvi ukaz na putu ka takvom mišljenju kod Heideggera imamo u zadaći djela koje se zove "Bitak I vrijeme".

Zadaća je: destrukcija povijesti ontologije.² Svaka je riječ tu presudna i preteška te bi iziskivala poduže bavljenje tim djelom, no nekako se već na prvi pogled vidi da pojam povijesti, kakav se tu rabi, ima izrazito značenje. "Povijest ontologije" tu ne treba razumjeti kao historiju neke discipline koju bi sada iz te iste trebalo kritički promotriti, već kao ono što u sebi nosi usud i odavno utemeljuje opstanak jednog cijelog svijeta. Ontologija je pak ovdje mišljena kao pitanje o bitku bića, koje se tako pitajući zapravo pita o bićevitosti bića, pa tako sebe uistinu nikad ne pita: Što je bitak kao bitak? No već i takav način postavljanja pitanja iz temelja ograničava, jerbo to "što" kao takvo može biti razvrstano u ovo ili ono područje "predmetnosti", kao takvo je ono izrecivo, iskazivo, pa "filozofskom rezoniranju" jedino predstavlja problem kako ga na pravi način obraniti i osigurati. U "Bitku I vremenu" se uopće ne radi o tome "što", shvaćenom u tradiciji kao esenciji i egzistenciji, već o onome pred-hodećemu koje to utemeljuje.³

Iz postavljenog temeljnog pitanju o smislu bitka dolazi Heidegger, nužno slijedeći sam naslov djela, do pitanja o vremenu, o odnosu bitka I vremena. U tradiciji mišljenja ne nalazi odgovor koji bi zadovoljio pitanje o tom odnosu (bitka I vremena), jer metafizika, već kod Aristotela, pravi "kratki spoj" u osmišljavanju vremena, tako zapravo "skriva smisao bitka", pa je cijela stvar mišljenja u tome da vrijeme pokuša misliti ne-metafizički. To znači vrijeme više ne misliti iz već unaprijed nekako zadanog i pretpostavljenog okvira bićevitosti, tj. iz vodećeg izlaganja o bitku bića, već putem drugačijeg mišljenja

---

²Martin Heidegger, "Sein und Zeit", Tübingen 1986, § 6, str. 19.

³Martin Heidegger, *Brief über den Humanismus u "Wegmarken"*, Frankfurt am Main 1967, str. 160. "Blizina", tj. "udaljenost" od čitave tradicije mišljenja, na ovom mjestu posebno prema Spinozi, jest vjerojatno najveći problem cjelokupnog Heideggerovog mišljenja, no to je zasigurno stvar koja i nas danas najviše pogađa.

postaviti drugi fundament. To je, Heidegger misli, moguće analizom vremenitosti tu-bitka, čija se vremenitost temelji u ek-stazi, koja je odnos tu-bitka s aletheiom (neskrivenošću).⁴

Tu vrijeme stoga više ne treba pojmiti "vulgarno", a to znači kao slijed onih sada, već kao mogući horizont razumijevanja bitka. Destrukcija, ovdje strogo mišljena kao raz-gradnja onih jedna preko druge naslaganih struktura koje skrivaju smisao bitka, tu se nalazi na svojem kraju i cilju. Iz te se perspektive vidi da povijest skrivanja smisla bitka, koja je povijest metafizike, nužno jest jedinstvena u jednoti poslanja bitka (Seinsgeschick), a to poslanje ili udes jesu preoblike onog prvotnog smisla bitka kakav je izviđen kod Grka. Taj smisao jest ousia, Anwesenheit (prisutnost). Tako u povijesti metafizike mišljenje može istraživati samu povijest bitka, i sada pozitivno ocrtavajući zadaću djela "Bitak I vrijeme", mišljenje može napraviti početak sa sljedećim korakom na putu onoga biti, a to je promatranje bitka kao bitka.⁵

Zna se da je ovo Heideggerovo djelo ostalo nepotpuno - treći odjeljak prvog dijela pod naslovom "Vrijeme I bitak" nije izrađen. Razlozi tome su mnogostruki, a ono što Heidegger tu vidi kao odlučujuće jest to da se mišljenju spriječilo kazivanje obrata (iz "Bitak I vrijeme" u "Vrijeme I bitak"), jer se tu s jezikom metafizike ne može dalje.⁶

"Činjenica" nepotpunosti tog spisa nije ništa puko filologijsko-historijsko, već je ukaz na temeljnu teškoću mišljenja u našem vremenu. Nemogućnost izražavanja tog odjeljka jest ono što Heideggera skoro pola stoljeća tjera u mišljenju. Jer ne radi se samo o tome nedostaje li jedan dio djela ili ne, riječ je o "uspjehu" čitavog pokušaja.⁷

Radi li se možda o preopširnosti problematike ontologije uopće ili, još strože, o nemogućnosti svladavanja vrhunca metafizike, tj. Hegelove apsolutne metafizike, kako pokazuje Vanja Sutlić⁸, nama na ovoj razini pitanja mora ostati otvorenim. Pokušaj obrata, koji je zapravo pokušaj dolaženja u

---

⁴Odnos vremenitosti (tu-bitka) i pitanja o vremenu jest stvar 'obrata!' Usp. dalje u tekstu.

⁵Martin Heidegger, "Vier Seminare", Frankfurt am Main 1977, str. 75-77.

⁶Martin Heidegger, "Brief über den Humanismus", str. 159. Usp. GA 49, str. 27-28.

⁷Martin Heidegger, "Sein und Zeit". Vidi uvodnu opasku sedmom izdanju 1953.

⁸V. Sutlić, 'Kako čitati Heideggera', Zagreb 1987, str. 219-220. i 272.

okolinu iz koje djelo "Bitak I vrijeme" uopće može biti razumljeno⁹, a to je okolina iskonskog pitanja, dat je u predavanju "Vom Wesen der Wahrheit" ("O bitstvu istine"¹⁰) iz 1930.

Ono što iz tog iznimno važnog spisa možemo sada izdvojiti zapravo su samo formule, no one nas vode do sljedećeg ukaza na putu pitanja o povijesnom mišljenju. Odgovor na pitanje o bitstvu istine je: bitstvo istine je istina bitstva (das Wesen der Wahrheit ist die Wahrheit des Wesens). I taj odgovor jest upravo kaža jednog obrata unutar povijesti onoga byti (Seyn).¹¹ Ako postavljanjem pitanja o bitku bića počinje povijest¹², tada se i takvim obratom/odgovorom najavljuje nešto drugo.

II.

Na ovom smo mjestu došli do drugog ukaza, a taj se da izvidjeti u rektorskom govoru iz 1933. To je razina pitanja o odnosu mišljenja i vremena ili o povijesnom mišljenju kao mišljenju u povijesti. Velika je opasnost rekuriranje na taj govor ovdje protumačiti kao apologetstvo koje želi "obraniti" nekoga ili nešto, pa tako "ispeglati" nečiju biografiju radi ljepšeg idolopoklonstva. Podjednako opasno, ako ne i opasnije, bilo bi to shvatiti kao svojevrsnu kuharicu koja neukima pomaže u spravljanju instant-jela. Ako se tako cijeli svijet prema svakom mišljenju odnosi, ne znači da i mi moramo.

Govoru je pravi naslov "Die Selbstbehauptung der deutschen Universität", sebe-potvrđivanje njemačkog univerziteta, koje sebe-potvrđivanje jest izvornije sebe-oglavljenje. Svoju zadaću govor dobiva iz nastupnog predavanja "Što je metafizika?" iz 1929. Ono što se tu vidi jest da mnoštvo

---

⁹Martin Heidegger, "Brief über den Humanismus", str. 159.

¹⁰"Wesen" prevodim sa "bitstvo" jer najbolje odgovara onome što Heidegger ovdje misli. U našem se jeziku doduše češće rabe izrazi 'bit', 'bistvo' pa i 'bivstvo'. No 'bitstvo', uz tu prednost što se čuje 'bit', ukazuje donekle i na verbalni karakter njemačkog izvornika, do kojega je Heideggeru toliko stalo. (Vidi "Vom Wesen der Wahrheit", str. 28.)

¹¹Martin Heidegger, "Vom Wesen der Wahrheit", Frankfurt am Main 1986, str. 29. Tu riječ 'ono byti' (Seyn) već označava temeljnu i zadnju riječ Heideggerova mišljenja - 'Ereignis' (zгода). (Heidegger umjesto uobičajena oblika 'Sein' ovdje poradi distinkcije koristi stariji oblik te riječi - 'Seyn'; takvo razlikovanje pomoću oblika moguće je i u hrvatskome - biti/byti.) 'Wesen' iz prethodećeg iz-kaza mišljeno je kao 'Seyn'.

¹²Ibid, str. 17.

znanosti danas biva okupljeno samo tehničkom organizacijom univerziteta i fakulteta, a da je ukorijenjenost znanosti u njihovom životnom temelju odumrla.¹³

Što u takvom okruženju znači zajednica učitelja i učenika, pita se Heidegger, univerzitet kao mjesto znanosti? Što zapravo smije i može oglaviti univerzitet?

Heideggerov odgovor je kratak i odviše jasan: neumoljivost duhovnog naloga, koji usud naroda sili u obličje njegove povijesti.¹⁴ Oni koji o tom nalogu znaju jesu vođe, no tek ukoliko oni sami za

---

¹³Martin Heidegger, "Was ist Metaphysik?", Frankfurt am Main 1986, str. 25.

¹⁴Danas "izgleda" sve tako jasno u vezi s Heideggerom i događanjima između '33. i '45. Poslije "obračuna" unutar Univerziteta cijela se stvar pročula i šire, pa je mjera "dobrog ukusa" kazati: Sad se konačno zna čemu to mišljenje "služi"! Takvo stajalište već desetak godina zamagljuje moguće razumijevanje spomenutih događanja; određena "otkrića" novije francuske recepcije Heideggera potakla su čitavu tu kontroverzu, te je tako danas sve što se o Heideggeru piše najvećim dijelom pod utjecajem te francuske recepcije. (Lyotard dobro vidi: L'affaire Heidegger est une affaire "française".) Već i sam oblik naslova ukazuje na mnogo toga: H. et le nazisme, H. et "les juifs", H. et la question; obično se u takvim "ispitivanjima" kreće od "činjeničnosti historije" k mišljenju, pa je tako i u ovom slučaju, te je težina zadatka jedino u tome da se što bolje pokuša dokazati izvorna povezanost mislioca "Bitka I vremena" sa "Blut und Boden" ideologijom nacionalsocijalističkog pokreta. U takvim argumentativnim nizovima upravo je rektorski govor onaj dokaz koji nedvojbeno pokazuje krivicu "optuženoga", te svu težinu Heideggerova mišljenja svodi na pitanje: je li Heidegger nacist ili nije? No, svemu tome usprkos, pokušaj razumijevanja mora ići drugim putem, a taj je put mišljenja. Ako se tako krene, onda se pita o nužnosti mišljenja, koja je nespojiva sa servilnošću prema nekom svjetskom autoritetu (tako ni govor o vođama više nije govor, tj. uzdizanje i veličanje Vođe Carstva). Iz mnoštva napisanoga koje se bavi ovom temom može se donekle jedino izdvojiti pokušaj Ph. Lacoue-Labartha i J. Derridae, koji problematiku rektorskog govora i okolnih događanja teži sagledati u cjelini Heideggerova mišljenja. (U tom smislu su instruktivni spisi: "Geschlecht", "La main de Heidegger" ("Geschlecht II") te prije svega "De l'esprit".)

svagda i isprva jesu oni koji su vođeni tom neumoljivošću.¹⁵ Sebe-oglavljenje u svojoj volji i sili stoga tjera sebe-osmišljenje, koje tek omogućuje pravo sebe-upravljanje. No kako mi "samostanci bez boga" danas uopće možemo govoriti o znanosti, o osmišljavanju i upravljanju? Čini se da je zanimjelost pred historijom jedini odgovor koji se može dati, drugih nema. No nije li to predaja prije borbe, bijeg od pitanja koje pogled ujedinjuje na ono neizbježno? Jer kako se u govoru čuje: "Nitko nas neće pitati tražimo li nešto ili ne kad duhovna snaga Zapada zakaže i on se raspadne..."¹⁶

Ono što tu Heidegger vidi kao mogući odgovor izazovu vremena jest borba. Borba prije svega kao borbena zajednica učitelja i učenika, pod čijim se skutima nešto takvo kao znanost, tj. znanje o povijesnoj konstelaciji, uopće može udomiti.

Toliko se vjerojatno moglo čuti da se zapazi kako je rektorski govor zapravo vrhunski metafizički. Ostajući na tragu mišljenja prošlih stoljeća, Heidegger tu razgovora prije svega s Platonom i Nietzscheom. Nietzscheova misao o rangiranju u zajedništvu pravih boraca na one koji naređuju i one koji slušaju, a da to lučenje sam princip provodi¹⁷, jest temelj i Heideggerova kazivanja. No ono što je ovdje još važnije jest prvenstvo onog jednog jedinog pitanja koje si Nietzsche postavlja, a to je: kako preboljeti epohu?

To je isto tako pitanje koje nosi i jednog drugog mislioca 19. stoljeća: Marxa. Njegovom stavu da ukidanje (Aufhebung) sebe-otuđenja ide istim putem kao sebe-otuđenje samo¹⁸, jednak je onaj Nietzscheov s obzirom na nihilizam. Ali u kojoj mjeri može Heidegger pri tome sudjelovati ako se ima na umu njegova moguća izrađena ne-metafizička pozicija?

Kakve veze ima vrhunsko metafizičko mišljenje s pokušajem drugačijeg mišljenja? To su pitanja koja nas vode ka krajnjem ukazu prema stvari povijesnog mišljenja kod Heideggera.

III.

---

¹⁵Martin Heidegger, *"Die Selbstbehauptung der deutschen Universität"*, Frankfurt am Main 1983, str.

9.

¹⁶*Ibid*, str. 19.

¹⁷F. Nietzsche, *"Kritische Studienausgabe"*, München 1980, sv. 12, str. 217.

¹⁸K.Marx, *'Nationalökonomie und Philosophie' u "Die Frühschriften"*, Stuttgart 1968, str. 232.

Zadnja i, u stvari, prava riječ Heideggerova mišljenja je Ereignis (zгода)¹⁹. "Što" ta riječ znači, kaže nam Heidegger, ne možemo misliti niti pojmom bitka niti pojmom povijesti bitka, iz grčkoga se to također ne da misliti, pa niti iz razdoblja između 1927. i 1936.²⁰ Treba se prisjetiti da je spis "Bitak i vrijeme" izišao upravo te "27. No Heidegger tu kao najbolji uvod u pitanje zgone predlaže izlaganje "Stavak o identitetu".²¹

Ono što kroz taj najviši zakon mišljenja progovara jest istost, istota bića sa samim sobom. Taj princip nije tek ukazivanje na puku jednakost, već je to iz-kaz istote koja je zapravo istina²² bitka. No odnos bića sa samim sobom, veza koja je istota, misli se prije svega kao jedinstvo. Identitet kao jedinstvo, govori Heidegger, jest ona misao koja se provlači kroz čitavu povijest filozofije, ali ne shvaćena kao neka sve-jednost (Einerleiheit), već kao posredovanje (Vermittlung), što je u punini izviđeno tek u spekulativnom idealizmu.²³ Identitet bića kao takav pripada i omogućen je tek bitkom, pa stoga u tradiciji, čini se Heideggeru, pitanjem o istoti bića nikad nije bila iz-pitana "istina" bitka.

Ali ipak se pitanju nudi jedan drugačiji znamen iz rani mišljenja (aus der Frühe des Denkens), onaj Parmenidovog to auto. Ono isto, ali kojemu i misliti i biti pripadaju. Odnos su-pripadanja

---

¹⁹*Ereignis' u kolokvijalnom njemačkome jest prije svega 'Geschehnis' (događaj), pa se tako i prevodi. No pojam 'zгода' (koji je etimološki vezan sa 'do-gađajem') je prikladniji, jer u sebi nosi svu puninu njemačkog izraza (to se prije svega odnosi na aspekt imutka/bogatstva), ali je možda i bolji od njemačkog pojma jer u sebi izvornije pokazuje odnos vremena i bitka.*

²⁰*Martin Heidegger, "Vier Seminare", str. 104.*

²¹*U njegovoj jezgrovitosti i egzemplarnosti ovo je izlaganje najbolje sagledati s predavanjem o bitstvu istine. Pitanje koje se tamo postavlja, a to je o bitstvu istine, dolazi do mogućeg drugačijeg početka razlaganjem istine kao adekvacije. U "Zamjedbi" se pitanje zgone najavljuje. Tako je predavanje o stavku identiteta zapravo svojevrsni 'nastavak', koji je jednako strukturiran kao i to ranije predavanje.*

²²*'Isti' (adj.) ne znači samo 'idem' ili 'ipse', već i 'verus'. Kako Akademijin rječnik navodi, nastaje po svoj prilici od korijena glagola jesam, što pravo otkriva vezu identiteta i onoga biti. Čini se mogućom i veza s nekim njemačkim riječima, a to su: eigen, Eigentum, vermögend (vidi 'Russisches etymologisches Wörterbuch', Heidelberg, 1953), pa bi tako naš termin 'istina' pokrивao izvorno sva najvažnija određenja 'metafizike', kako je Heidegger vidi.*

²³*Martin Heidegger, 'Identität und Differenz', Pfullingen 1990., str. 12.*

(Zusammen-gehören) bitka i mišljenja kao ono isto, u razlici spram identiteta kao posredovanog jedinstva, jest ono do čega je Heideggeru u cjelini njegova mišljenja stalo. No to se su-pripadanje ima prije svega čuti kao su-*pripadanje*²⁴, i sada je cijela zadaća izvidjeti "što" tu pripadanje znači. Pripadanje je, kako to Heidegger vidi, ono mjesto²⁵ u kojem bitak i čovjek (ukoliko se pod onim noein Parmenida razumije odliku čovjeka) bivaju pri-gođeni (über-eignet) te njihova konstelacija biva omogućena. Takva "vrsta" konstelacije nije nikakav produkt fantazije, već je to ono što na neki način naprosto "jest". Svjedoci smo tehničko-kibernetičkog pogona, koji u svojem apsolutnom izazovu čovjeka ali i sam bitak postavlja u pitanje. Mišljenje se sada poima prvenstveno kao planiranje i računanje, koje sve i sva planira (ravna) i nivelira. Krilatica našeg "vremena" jest: sve je nadomjestivo.

Pitanje tehnike tako postaje pitanje vremena, a Heideggerov je odgovor: bitstvo tehnike nije ništa puko tehničko, ono se temelji u po-stavu (Ge-Stell). Po-stav je tako kao konstelacija "prvo, ugrožavajuće iskrenje zgrade" i mišljenju se hod ka jednoj drugačijoj konstelaciji daruje u promišljanju proračunatosti onog proračunljivog kao izvora tehničkog pogona.

Treba pokušati, misli Heidegger, iskustvo takva gođenja, koje se zbiva u po-stavu, naprosto iskusiti te se tako obratiti u zgodu.

Zgoda kao titrajuće područje kazuje nam ono najbliže onog bliskog u kojem se oduvijek nalazimo. Kao takvo okružje vidi Heidegger jezik i svijet.²⁶

Glede jezika, koji mišljenje zgrade traži, upitnim biva mogućnost jednog drugačijeg izricanja no što ga okcidentalno-metafizički jezici nude. Pitanje jezika kao temeljno iskušavanje tako moć jednog kazujućeg nekazivanja ostavlja otvorenom.²⁷ Odvažni skok u blizinu tog područja je ono iskonski sa smrću suočavajuće; to je tišina sama.

---

²⁴*Stvar je u tome da se pripadanje (Gehören) ne određuje više iz onoga su- (Zusammen-), koje već označava neko jedinstvo, sintezu, već da se to su- ili odnos mišljenja i bitka izvidi iz aspekta pripadanja.*

²⁵*Heidegger govori o 'topologiji bitka'.*

²⁶*Martin Heidegger, 'Die Technik und die Kehre', Pfullingen 1991, str. 47.*

²⁷*Martin Heidegger, 'Identität und Differenz', Pfullingen 1990, str. 66.*

Tišina koja plaho skrbeći prigađa, svijet čineći onim najbližim u kojem se zgoda zbiva. Mišljenje svijeta koji je iskočio iz sebe-uzročnosti jest dakle "Heideggerov" ukaz budućima. A da bi se u tome istrajalo/živjelo, mišljenju je jedno: pitati.²⁸

---

²⁸Martin Heidegger, 'Die Technik und die Kehre', Pfullingen 1991, str. 36. "Denn das Fragen ist die Frömmigkeit des Denkens." Slično tome: "Apsolutni duh stavlja nas filozofijski u pitanje, ili, sensu stricto, ukida samu filozofiju u apsolutnom pitanju. Upitnost toga pitanja iskušati jest iskušenje. Ima različitih puteva mogućeg propitivanja toga pitanja. Jedan put vodi kroz svjetsku povijest (Marx), drugi kroz vrijeme i povijest onoga biti (Heidegger), treći kroz samoprevladavanje nihilizma (Nietzsche)... Ovo pitanje odista pokušati znači za mene, uz respekt spram ovostranosti i onostranosti, kroz apsolutnu svjetskopovijesnu sustavnost znanosti, tehnike i kibernetike potražiti sebe sama, svoje svojstvo i svojtu." (Branko Despot, "Sloboda kao ideja", u Vidokrug apsoluta, sv. 2, str. 211)